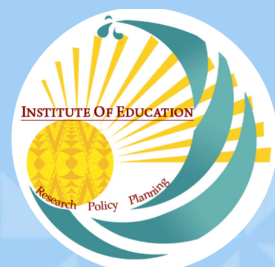

SILIKANA MO 'ENE NGOUE KAKALÁ

Fa'u 'e Seu'ula Fonua
Tā fakatātā 'e Victoria Ongolea
'Etita'i 'e Ruth Toumu'a

Waka Story Book Series

Read to me

Tongan Language - with Parent/Caregiver Notes

Copyright © 2014 by the Institute of Education, The University of the South Pacific.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced or transmitted in any form or by any means, electronic or mechanical, including photocopying, without permission in writing from the publisher and copyright owner.

For more information regarding permission, contact the Institute of Education (IOE), Faculty of Arts Law & Education, The University of the South Pacific, PO Box 278, Tongatapu, Kingdom of Tonga.

Printed by USP Press, Suva, Fiji.

SILIKANA MO 'ENE NGOUE KAKALÁ

**Fa'u 'e Seu'ula Fonua
Tā fakatātā 'e Victoria Ongolea
'Etita'i 'e Ruth Toumu'a**

Institute of Education
Faculty of Arts Law & Education
The University of the South Pacific, Tonga Campus
Tongatapu, Kingdom of Tonga

Na'e 'i ai ha ki'i pepe, ko hono hingoá ko Silikana. Pea ko Silikana ko hono manakó ke tō ngoue kakala. Ko 'ene ngoue kakalá na'e tauhi ma'u pē 'o ma'ui'ui. 'I he pongipongi kotoa, na'e puna mai ai 'a Silikana 'o vakai 'a 'ene ngoue kakalá.

Vakai atu 'a e Siale Tongá, 'oku 'alaha. Vakai atu 'a e Heilalá, 'oku manongi. Vakai atu 'a e Puá, 'oku namu lelei. Ne ma'ui'ui pē 'a e ngoue 'a Silikaná he pongi-pongi kotoa, pea fiefia ai 'a Silikana.

Ka 'i he pongipongi 'e taha, ne puna mai ai 'a Silikana ke vakai ki he 'ene ngoue kakalá, 'okú ne fakatokanga 'i 'oku 'i ai ha me 'a 'oku mole.

Na'á ne vakai atu ki he Siale Tongá, kuo mae ia.

Na'á ne vakai atu ki he Heilalá, kuo ngangana e matalá.

Na'á ne vakai atu ki he Puá, kuo mole e manongí.

Ne loto mamahi lahi 'a Silikana.

Ne vakai holo 'a Silikana pe ko e hā kuo mae ai 'a 'ene ngoue matala'i'akaú. Pea ne sio hifo ki he pakupaku 'a e kelekelé, pea ne 'ilo kuo mae 'akau' he 'ikai tō ha 'uhá.

Na'e 'ilo 'e Silikana, kuo pau ke 'uha ke mo'ui 'a 'ene ngoue matala'i'akaú.

Ne fakasio holo leva 'e Silikana pe 'e sio ki ha 'ao. Pea neongo na'e si'isi'i pe 'ao ne 'asi mai mei he langí, na'e 'amanaki lelei pe 'a Silikana 'e ma'u pe ha me'i vai.

Puna leva 'a Silikana 'o toho mai 'ao mei he Hahaké,
pea fusi mai mo e 'ao mei he Hihifó,

teke mai mo e 'ao mei he Tongá, pea ha'amo mai
'ao mei he Tokelaú.

Na'e tātānaki mai 'e Silikana 'a e kongokonga 'aó 'o toutou vilohi. Ne vilohi, vilohi peá ne fusi'i hifo 'aó 'o tō ha 'uha lahi ki he fonuá.

Ne tō e 'uha lahi 'o fu'ifu'i ai e fonuá pea mo e ngoue
kakala 'a Silikaná.

'I he pongipongi hake pe 'e tahá, ne puna mai 'a
Silikana ke vakai 'a 'ene ngoue kakala.

Vakai atu ki he Siale Tongá 'oku 'alaha. Vakai atu ki
he Heilalá 'oku manongi. Vakai atu ki he Puá 'oku
namu lelei. Kuo to e ma'ui'ui 'a 'ene ngoue kakalá

Ka na'e 'ohovale 'a Silikana he to e sio hifo ia 'oku 'i
ai 'a e 'akau fo'ou kuo tupu hake.

Vakai atu ki ai 'a Silikaná, ko e ki'i Langakali kuo
tānaki mai ki he'ene ngōue kakalá!

Ko e Tohi Fakamatala ma'a e Matu'a mo e Tauhi Fānaú

Ko e mahu'inga 'o e laukongá ki ho'o tama ako tokamu'á

Ko e ngaahi mātu'a, mo e ngaahi kāinga kotoa, 'oku 'i ai 'a e ngāue mahu'inga ke tau fai ke tokoni'i e fānaú ke lava 'o laukonga pea mo mateuteu ke ako. 'Oku mou tokoni ke faka'ai'ai e laukongá ke fakamānako pea ke hoko ko ha tō'onga mo'ui 'oku maheni mo e fānaú. Ko e lau 'o e ngaahi tohi talanoá pea mo hono talanoa'í, ko hono hiva 'o e ngaahi hivá, lau 'oe ngaahi mata'itohí, fakamatala'i 'o e 'uhinga 'o e ngaahi leá pea mo talanoa mo fanongo kiate kinautolú, ko e ngaahi founa lelei eni ke fakahoko. 'I he 'enau ma'u ha ngaahi a'usia 'i he laukongá 'oku fakafiefia, te nau ako ai 'a e me'a lahi fekau'aki mo e māmaní mo fekau'aki mo e laukongá.

Ko e Waka Book Series na'e kamata pulusi ia hili ha taimi nounou mei he kamata ngaue 'a e Institute of Education (IOE) 'i he 'Univesiti 'o e Paisifiki Sauté 'i he 1976. Na'e 'osi kamata pulusi pē 'e he IOE 'a e ngaahi tohi talanoa ma 'a e fānaú 'i he lea faka-Pilitāniá pea mo e ngaahi lea kehekehe 'o e Pasifiki. 'I he 2014, kuo toe fakalahi 'e he IOE 'ene polokalama pulusi talanoá ke fakakau atu mo e ngaahi tohi ke tokoni ki hono ako'i e laukongá pea mo e ngaahi naunau tokoni ki hono fakahoko e ngaahi silapa 'i he ngaahi 'apiako 'i he Pasifiki, 'o kamata pe mei Tongá ni.

Lau mai kiate au

Ko e ngaahi tohi talanoa 'e pulusi 'i he Waka Story Book Series 'oku fakakalakalasi kinautolu ki he lēvolo 'e 3:

(1) **Lau mai kiate au** – Ko e ngaahi tohi talanoa 'oku ngāue'aki e ngaahi lea 'oku faingata'a ke lau 'e he fānaú 'iate kinautolu pē, pea 'oku kau ki ai moe ngaahi tohi ma'a e fānaú 'oku te'eki ke nau laukongá. 'Oku fakataumu'a 'eni ke lau ki he fānaú 'e ha tokotaha lahi.

(2) **Lau fakataha mo au** – Ko e ngaahi tohi talanoa 'oku fa'u 'i he lēvolo 'oku laukonga ai e fānaú, pē ko e lēvolo ki 'olunga hake 'i ai. 'Oku fakataumu'a 'a e tohí ni ke lau fakataha 'e he fānaú mo ha tokotaha lahi kae tataki pe 'e he fānaú.

(3) **Lau 'e au** – Ko e ngaahi tohi talanoá ni 'oku vahe kinautolu ki he kalasi 'e ua: Ko e tohi talanoa fakatātā ma'a e kau ako tokamu'á pea mo e fānaú kuo nau kamata laukongá pea mo e ngaahi tohi talanoa ma'a e fānaú 'oku nau 'osi lava 'o laukonga 'iate kinautolu pe.

Ko e ki'i talanoa ko e 'Silikana mo 'ene ngoue kakalá' ko e tohi 'Lau mai kiate au'. Oku mau fakatauange te ke mālie'ia 'i he ki'i talanoá ni pea ke faka'aonga'i ia ke faka'ai'ai'aki ho'o fānaú ako tokamu'á ke nau manako 'i he laukongá.

Fekau'aki mo e tohí: 'Silikana mo 'ene ngoue kakalá'

Ko e tohi talanoá ni na'e fa'u ia 'e Dr Seu'ula Fonua (Johansson Fua), Talēkita 'o e IOE, mei he talanoa na'e talanoa'i ki he 'ene ki'i tama ako tokamu'a ko Kaufo'ou Fonua. Na'e tā fakatāta'a'i 'e he tokotaha ako 'i he 'Univēsiiti 'o e Paisifiki Sauté 'i he va'a 'i Tongá, ko Ms

Victoria Ongolea. 'I he taimi 'o e tā fakatātaá', ko Ms Ongolea na'e lolotonga fakahoko 'a 'ene polokalama ako mata'itohi 'i he Human Resource Management mo e Management. 'Oku feinga foki 'a e IOE ke nau poupou mo langa hake 'a e ngaahi taleniti fa'u talanoa mo tā fakatātā 'i he Pule'anga Tongá, ki he lelei fakalukufua 'o e fānau 'o Tonga'. Ko e ngaahi ngāue faka-'etitá na'e fakahoko ia 'e Dr Ruth Toumu'a, Fellow in Curriculum and Literacy 'i he IOE, pea mo e tokoni mahu'inga mo e fakahinohino 'a Mrs 'Ana Heti Veikune (Assistant Lecturer, Tonga Campus) mo Ms Afuafu Kautoke (Programme Assistant, IOE).

English Translation

Ki he ngaahi mātu'a 'oku 'ikai ke nau lea faka-Tongá, ko e talanoa ena ko e 'Silikana mo 'ene ngoue kakalá' 'i he lea faka-Pilitaniá.

Silikana and her fragrant flower garden

Written by Seu'ula Fonua
Illustrated by Victoria Ongolea

Once there was a butterfly named Silikana. Silikana was fond of the sweet smelling garden she had planted. The sweet smelling garden flourished as it was well taken care of.

Every morning, Silikana flies over to look at her sweet smelling garden. Look at the Siale Tonga, it is fragrant. Look at the Heilala, it smells pleasant. Look at the Pua, it smells nice. The garden flourished every morning and that made Silikana happy.

One morning, Silikana flew in to see her sweet smelling garden, only to find that something was missing. She looked at the Siale Tonga, it had withered. She looked at the Heilala, the flowers had fallen. She looked at the Pua, the pleasant smell had faded. Silikana was very sad.

Silikana looked around to see why her sweet smelling flowers had withered. She saw the soil was dry and knew the plants had withered from lack of rain. Silikana knew it must rain for her sweet smelling flowers to revive.

Silikana looked around to see if she could see any clouds. Even though there were only a few clouds in the sky, Silikana was still hopeful of getting some water from them. Silikana flew and dragged in clouds from the West; pulled in clouds from the East, pushed in clouds from the South, and carried in clouds from the North.

Silikana collected the clouds and rotated repeatedly. She rotated and rotated, and pulled down the clouds, and heavy rain fell on the land. The heavy rain watered the land and Silikana's sweet smelling garden.

The next morning, Silikana flew in to look at her sweet smelling garden. Look at the Siale Tonga, it is fragrant. Look at the Heilala, it smells pleasant. Look at the Pua, it smells nice. The sweet smelling garden had flourished again.

Silikana was surprised to see a new plant had grown. As Silikana looked, she saw that a Langakali had been added to her sweet smelling garden!

The end.

Ko e ngaahi tokoni ki he mātu'a mo e tauhi fanau

Ko e ki'i talanoa ko 'Silikana mo 'ene ngoue kakalá' 'oku 'ikai ko ha talanoa ke lau tu'o taha pe. 'Oku lahi 'a e ngaahi founa 'e lava ke ke ngaue'aki ai 'a e ki'i talanoá ni koe'uhī ke manako ho'o ki'i tamá he ki'i talanoá ni pea ne fie toutou lau. Ko e ngaahi fakakaukau eni 'e lava ke ke ngaue'aki 'i he taimi teuteu, lolotonga pea mo e hili hono lau e ki'i talanoá.

Teuteu ke lau e talanoá ki ho'o tamá

Ko e taha 'o e ngaahi konga mahu'inga 'o e laukongá ke mateuteu e fānaú ke laukonga ka koe konga 'oku fa'a ngalo 'i he tokolahi. Ko e talatalanoa mo fevahevahe'aki fekau'aki mo e talanoá 'i he te'eki ke lau e talanoá te ne ue'i e fakakaukau 'a e fānaú ki he me'a 'oku teu ke ne laú. Te nau toe mateuteu ange leva ke lau e ngaahi me'a fo'ou 'i he talanoá.

- 'Eke ki ho'o tamá pe kuo 'osi sio he pepé. Na'e 'i fe'ia 'a e pepé pea koe hā 'ene me'a na'e faí?
- 'Eke foki pe kuo nau sio ha heilala, pua, siale tonga? 'I fē? Koe hā ha me'a fekau'aki mo e ngaahi 'akaú ni 'oku ke 'ilo ki ai? 'Oku 'i ai ha 'akau pehē 'i ho'omou ngoue 'i 'apí?
- 'Eke leva pe 'oku ne pehē ko e talanoa koení 'e kau ki he hā.

Lolotonga ho'o lau e talanoá ki ho'o tamá

'I he lolotonga ho'o lau e talanoá ki ho'o tamá, 'e lava pe ke toutou 'eke ki ai pe 'oku mahino 'a e me'a kuo ke laú. Toutou 'eke pe 'oku mālie'ia he talanoá. Lau pe 'i he māmālie fe'unga ma'a ho'o tamá pea ke faka'atā ke ne ta'ofi ho'o laú ke 'eke ha 'uhinga 'o ha lea (tautautefito ki he ngaahi lea fekau'aki mo e manongi e kakalá). Kaekehe pe ke 'oua na'a mole ai 'a e fakahokohoko lelei 'a e talanoá. Faka'ai'ai ke kau mai mo koe hano pu'aki ha ngaahi lea 'oku ne fie lea'aki. Tuhu ki he ngaahi fo'i leá 'i he lolotonga ho'o laú pea ke ngaue'aki lelei e ngaahi founa fa'u 'o e talanoá 'a ē 'oku toumoliliu ai hono ngaue'aki e ngaahi lea mo e setesi tataú.

'I he hili ho'o lau e talanoá ki ho'o tama

'Oku totonu ke kei hokohoko atu pe ho'o mo ngaue mo e ki'i talanoá ka hili ho'o laú. Ko e ngaahi ngaue ko eni te ne fakalahi mo tanaki ki he 'ene fiefia moe sai'ia he ki'i talanoá. 'Oku kamata pe mei he ngaahi ngaue faingofua pe pea faka'osi'aki e ngaahi ngaue fe'unga mo e Kalasi 1.

- 'Eke ki ho'o tamá pe koe fē 'a e konga he talanoá na'e sai'ia taha aí.
- Tā ha ngaahi fakatātā 'o Silikana.
- 'A'ahi ki ha ngoue 'oku 'i ai e ngaahi 'akau kakala 'i he talanoá pea mo fakahingoa kinautolu.
- Tokoni ki ho'o tamá ke ne talanoa'i e talanoá ki ha tokotaha kehe.
- Fakatātaa'i 'a e talanoá.
- Talanoa ki he ngaahi 'aonga 'o e Heilalá, Puá, Siale Tongá mo e Langa kalí 'i he mo'ui 'a e Tongá.
- Fu'ifu'i e ngaahi 'akaú fakataha mo ia pea talanoa ki he 'uhinga 'oku fiema'u ai 'e he 'akaú e vaí.
- Talanoa fekau'aki mo e Tongá, Tokelaú, Hahake mo Hihifó. Koe hā honau 'uhingá? Ko e hā hono 'uhinga 'oku tau ngaue'aki ai kinautolú?
- Fehu'i ki ho'o tamá pe koe hā e me'a na'á ne mei fai kapau na'a ko Silikana ia.
- Fakahinohino ki ai e ngaahi lea Tonga motu'a 'oku ngaue'aki ke fakamatala'i 'a e

manongi 'o e kakalá. Kole ki ha'ane kui pe ko ha taha toulekeleka ke ne fakamatala ki ai honau ngaahi 'uhingá pea mo e 'uhinga 'oku nau mahu'inga aí pea mo e 'uhinga 'oku mahu'inga ai ke tau manatu'í 'a e ngaahi me'á ni.

Ki ha toe ngaahi fakamatala kehe...

'E hokohoko atu pe 'a hono pulusi 'e he IOE 'a e ngaahi talanoa hange ko ení pea mo hono naunau ke tokoni'i kimoutolu ke mou ngaue mo ho'omou fanau, 'i he lea faka-Tongá pea moe lea faka-Pilitaniá. Kataki 'o 'a'ahi pe ki he website koení ki ha ngaahi fakamatala 'oku ke tokanga ki ai:

www.usp.ac.fj/index.php?id=ioe

SILIKANA MO 'ENE NGOUE KAKALÁ

Ko Silikaná ko e pepe Tonga 'oku 'i ai 'a 'ene ngoue kakala faka'ofa'ofa, fonu 'i he ngaahi kakala faka-Tonga fungani.

Na'e fakalotomamahi, 'i ha 'aho 'e taha na'á ne fakatokanga'i ai e me'a kuo mole mei he'ene ngoue kakalá.

Ko e hā nai ha'ane me'a e fakahoko ke solova 'aki 'ene palopalemá, pea ko e hā e me'a 'e hoko 'o kapau te ne fakahoko?

